

ปรัชญาการวิจัย: ทศนะเบื้องหลังการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, รศ.ดร.

รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ความนำ

การศึกษาศาสตร์ว่าด้วยวิธีการแสวงหาความรู้ที่เรียกกันว่า “ระเบียบวิธีวิจัย” (research methodology) นั้น เข้าไปเกี่ยวข้องกับคำถามสำคัญอย่างน้อย ๒ คำถาม คือ

๑) **คำถามประเภทอย่างไร** หมายถึง คำถามที่มุ่งค้นหาวิธีการที่เราจะทำการวิจัยอย่างไร ซึ่งการตอบคำถามแบบนี้ในท้ายที่สุดจะทำให้เราได้ความรู้ประเภท “อย่างไร” (know-how) อย่างเช่น ความรู้เกี่ยวกับวิธีการทำอาหาร วิธีการปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร วิธีการบริหารจัดการ เป็นต้น แม้ความรู้เกี่ยวกับวิธีการทำวิจัย ทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ก็จัดอยู่ในกลุ่มความรู้ ประเภทนี้

๒) **คำถามประเภททำไม** หมายถึง คำถามที่มุ่งค้นหาความรู้เกี่ยวกับเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังการกระทำต่าง ๆ ว่าทำไมเราถึงทำแบบนั้น ซึ่งการตอบคำถามแบบนี้ในท้ายที่สุดจะทำให้เราได้ความรู้ประเภท “ทำไม” (know-why) เช่น ถูถามหาเหตุผลว่าทำไมเราถึงต้องทำการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

การมองวิธีการทำวิจัยผ่านมิติทางปรัชญานั้น ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของสาขาวิชาปรัชญาที่เรียกว่า “ญาณวิทยา” (epistemology) หรือเรียกอีกอย่างว่า “ทฤษฎีความรู้” (theory of knowledge) กล่าวคือเป็นสาขาวิชาปรัชญาที่มุ่งตั้งคำถามเกี่ยวกับความรู้ของมนุษย์ เช่นว่า อะไรคือความรู้? เราจะเข้าถึงความรู้ได้อย่างไร? เรามั่นใจได้อย่างไรว่าสิ่งที่เรารู้นั้นเป็นความรู้ที่ถูกต้อง? เป็นต้น เรื่องวิธีการทำวิจัยก็เช่นเดียวกัน ก่อนจะพัฒนามาจนตกลึกและได้รับการยอมรับในปัจจุบัน ล้วนเป็นผ่านการถกเถียงและการตั้งคำถามในหมู่นักคิดหรือนักปรัชญามาอย่างยาวนาน เช่นว่าอะไรคือวิธีการที่ทำให้มนุษย์เข้าถึงความรู้ได้อย่างถูกต้องมากที่สุด ผลแห่งความเพียรพยายามในการตอบคำถามเหล่านี้ได้นำไปสู่การเกิดสำนักความคิดทางปรัชญาเกี่ยวกับวิธีการแสวงหาความรู้แบบต่าง ๆ เช่น สำนักเหตุผลนิยม (rationalism) สำนักประจักษ์นิยม (empiricism) สำนักปฏิฐานนิยม (positivism) สำนักปรากฏการณ์วิทยา (phenomenology) เป็นต้น

อุปมาให้เห็นภาพง่าย ๆ วิธีการทำวิจัยที่เราานิยมใช้กันอยู่ในโลกปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็วิธีการเชิงปริมาณ (quantitative) หรือวิธีการเชิงคุณภาพ (qualitative) ก็ตาม เปรียบเหมือนยอดภูเขาน้ำแข็งที่โผล่ขึ้นมาเหนือน้ำ ส่วนปรัชญาการวิจัยหรือรากฐานความคิดที่หนุนอยู่เบื้องหลังเปรียบเหมือนฐานของภูเขาน้ำแข็งที่อยู่ลึกลงไปใต้น้ำ แน่นนอนว่ายอดของภูเขาน้ำแข็งจะดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงหรือไม่ขึ้นอยู่กับการค้ำยันของฐานภูเขาน้ำแข็งที่อยู่น้ำ วิธีการทำวิจัยก็เช่นเดียวกัน จะดำรงอยู่อย่างมั่นคงหรือ

ได้รับการรับรองในฐานะเป็นวิถีทางเข้าถึงความรู้ที่เชื่อถือได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับการค้ำยันของรากฐานความคิดหรือกระบวนทัศน์ที่อยู่เบื้องหลังนั้น

เหตุผลนิยม กับ ประสบการณ์นิยม

หากมองย้อนกลับไปในประวัติศาสตร์แห่งการแสวงหาความรู้ของมนุษย์ ไล่มาตั้งแต่ยุคกรีกโบราณ ยุคกลาง และยุคสมัยใหม่ของยุโรป ข้อถกเถียงเรื่องวิธีการแสวงหาความรู้ที่ถือว่าเก่าแก่ยาวนานที่สุดคือ วิวาทะระหว่างสำนักเหตุผลนิยม กับ ประจักษ์นิยม ชาวเหตุผลนิยมยึดจุดยืนที่ว่า เหตุผลคือช่องทางอันเป็นแหล่งที่มาของความรู้ที่ถูกต้องของมนุษย์ ดังตัวอย่างที่สะท้อนถึงอิทธิพลของสำนักเหตุผลนิยมคือการแสวงหาความรู้ในวงการคณิตศาสตร์ที่เน้นการคิดด้วยเหตุผลเป็นสำคัญ ส่วนชาวประจักษ์นิยมยึดจุดยืนที่ว่า ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย คือ ช่องทางอันเป็นแหล่งที่มาของความรู้ที่ถูกต้องของมนุษย์^๑ ดังตัวอย่างที่สะท้อนถึงอิทธิพลของสำนักประจักษ์นิยม คือ การแสวงหาความรู้ในวงการวิทยาศาสตร์ที่เน้นการพิสูจน์ทดลองผ่านประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส โดยไม่ยอมรับการอ้างความรู้ใด ๆ (knowledge-claim) ที่ยังไม่ผ่านการพิสูจน์ในเชิงประจักษ์ รวมทั้งไม่ยอมรับการอ้างความรู้ที่ผ่านประสบการณ์ทางใจ (sixth sense)

๑. สำนักเหตุผลนิยม

วิธีการแสวงหาความรู้โดยผ่านการใช้เหตุผลมีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนานที่สามารถสืบย้อนกลับไปได้จนถึงนักปรัชญากรีกสมัยโบราณเลยทีเดียว เพลโต (Plato) คือตัวอย่างนักปรัชญากรีกคนสำคัญผู้มีทัศนะแบบเหตุผลนิยม คือ เขาเชื่อว่าเหตุผลเป็นช่องทางที่จะทำให้เราเข้าถึงความจริงสูงสุดได้ ความจริงแท้หรือความจริงสูงสุดที่อยู่เหนือประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของมนุษย์ คือ สิ่งที่เราเรียกว่า “โลกแห่งแบบ” สิ่งต่างๆ ที่เราพบเห็นในชีวิตประจำวัน เช่น ความกลมของก้อนหิน ความยาว ความสั้นของท่อนไม้ ความงามของดอกไม้ เป็นต้น หากใช้ความจริงแท้ไม่ เป็นได้แค่เพียงเงาของความจริงเท่านั้น ความกลม ความยาว ความสั้น และความงามที่แท้จริงมีอยู่ในโลกแห่งแบบเท่านั้น เพลโตเปรียบเทียบว่า โลกแห่งประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของเรา ไม่ต่างอะไรกับชายคนหนึ่งที่เกิดมาแล้วถูกจับมัดมือมัดเท้าให้หันหน้าเข้าหาผนังถ้ำตลอดชีวิต ตลอดชีวิตตั้งแต่เกิดมาเขาไม่เคยออกไปเห็นโลกจริงที่อยู่นอกถ้ำเลย โดยกลุ่มคนที่จับเขามัดได้ก่อกองไฟเอาไว้ตรงปากถ้ำด้านหลังเขา เวลาคนเดินไปมากองไฟจะสะท้อนภาพเคลื่อนไหวให้ปรากฏบนผนังถ้ำ ภาพเงาบนผนังถ้ำจึงเป็นเพียงภาพเดียวที่เขาเคยเห็นในชีวิตนี้ ทำให้เขาเชื่อสนิทใจว่าภาพเงาที่เห็นนั้นเป็นโลกแห่งความจริง ในทัศนะของเพลโต โลกแห่งประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสในชีวิตประจำวันของเรา ไม่ต่างอะไรเลยกับภาพเงา

^๑ Stanford Encyclopedia of Philosophy, “Rationalism VS Empiricism”, แหล่งที่มา <https://plato.stanford.edu/entries/rationalism-empiricism/> [เข้าถึง 24 พ.ย. 2565]

บนผนังถ้ำที่ชายคนที่ถูกจับมัดมือมัดเท้ามองเห็น อย่างไรก็ตาม แม้ช่องทางแห่งประสบการณ์จะทำให้เราเข้าถึงความจริงไม่ได้ แต่ก็มีช่องทางอื่นที่สามารถทำให้เราเข้าถึงได้ นั่นคือช่องทางแห่ง “เหตุผล”^๒ เช่นเดียวกับ เรอเน่ เดส์การ์ตส์ (Rene Descartes) เป็นนักปรัชญาแนวเหตุผลนิยมอีกท่านหนึ่งผู้ได้รับสมญานามว่า “บิดาแห่งปรัชญาสมัยใหม่” เดส์การ์ตส์เชื่อว่า เหตุผลเท่านั้นที่สามารถทำให้เราเข้าถึงความจริงแท้ได้ อย่างเช่นความจริงแท้เกี่ยวกับความมีอยู่แห่งตัวตนของเรา เขาชวนให้เราตั้งข้อสงสัยหรือตั้งคำถามในทุกสิ่งทุกอย่างที่เราคิดว่าเรารู้ ซึ่งเรียกว่า “ความสงสัยแบบเดส์การ์ตส์” โดยเฉพาะข้อมูลที่ได้มาจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ สิ่งที่เราคิดว่าเรารู้เป็นจริงอย่างนั้นแน่หรือเป็นไปได้ไหมว่าเรากำลังถูกลวงด้วยข้อมูลทางประสาทสัมผัส เป็นไปได้ไหมว่าเรากำลังอยู่ในโลกแห่งความหลอกลวงหรือโลกแห่งความฝัน ทำให้เราหลงคิดว่าเรากำลังอยู่ในโลกจริง”

๒. สำนักประจักษ์นิยม

วิวาทะเรื่องวิธีการแสวงหาความรู้ระหว่างสำนักเหตุผลนิยม กับ สำนักประจักษ์นิยม แม้จะสามารถสลับย้อนกลับไปไกลถึงสมัยกรีกโบราณก็ตาม แต่ยุคที่ถือว่าพัฒนาถึงจุดเข้มข้นมากที่สุดคือ ช่วงระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ โดยมีนักปรัชญาสำนักประจักษ์นิยมคนสำคัญ คือ จอห์น ล็อก (John Locke,) เดวิด ฮูม (David Hume) และจอร์จ เบิร์คเลย์ (George Berkley) ทั้งสามท่านนี้ได้รับสมญานามว่า “นักประจักษ์นิยมฟากฝั่งเกาะอังกฤษ” (British Empiricists) ผู้ไม่เห็นด้วยกับกลุ่มนักเหตุผลนิยมภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ของยุโรป (Continental Rationalists) อย่างเช่น เรอเน่ เดส์การ์ตส์ (Rene Descartes) เบนเนดิก เดอ สปิโนซา (Benedict de Spinoza) และ ก๊อตทฟรีด วิลเฮล์ม ไลบ์นิซ (Gottfried Wilhelm Leibniz) เป็นต้น^๓

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า จุดยืนสำคัญของชาวประจักษ์นิยมที่แตกต่างจากชาวเหตุผลนิยมก็คือทัศนะที่ว่า ช่องทางอันเป็นแหล่งที่มาของความรู้มนุษย์คือประสบการณ์ (experiences) ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ความรู้ต่างๆ ที่เรามีอยู่หรือที่จะมีในอนาคตต้องเกิดขึ้นภายหลังจากการมีประสบการณ์ (a posterior knowledge) หรือการรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ เท่านั้น เป็นไปไม่ได้ที่มนุษย์จะมีความรู้ติดตัวมาตั้งแต่เกิดหรือมีอยู่ก่อนประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส (a priori knowledge) เหมือนทัศนะของชาวเหตุผลนิยม

^๒ Lex Newman, “Rationalist Epistemology” in *A Companion to Rationalism*, Ed. by Alan Nelson, (Blackwell Publishing Ltd, 2004), p. 87.

^๓ Janet Broughton, *Descartes’s Method of Doubt*, (Princeton: Princeton University Press, 20020), pp. ix-xiii.

^๔ R.S. Woolhouse, “The Empiricists” in *A History of Western Philosophy*, (Oxford New York: Oxford University Press, 1988), pp. 74-161.

กรณีตัวอย่างกาลิเลโอ เขาเริ่มต้นด้วยการทดลองเอาของที่มีน้ำหนักต่างกันขึ้นไปทิ้งลงจากหอเอนเมืองปิซา แล้วพบว่าของที่ทิ้งลงไปนั้นตกลงถึงพื้นพร้อม ๆ กัน จึงสรุปเป็นหลักสากลทั่วไปว่า ทุกครั้งที่เราทิ้งของที่มีน้ำหนักต่างกันลงจากที่สูง (เช่น ลูกเหล็ก หรือก้อนหิน) มันจะตกลงถึงพื้นพร้อมกันเสมอ ในขณะที่ถ้าเป็นไปตามเหตุผลนิยมแล้ว สิ่งของที่มีน้ำหนักมากกว่า ควรจะตกลงถึงพื้นก่อน สิ่งของที่มีน้ำหนักน้อยกว่า

อย่างไรก็ตาม จุดยืนของชาวเหตุผลนิยมที่ว่า ความรู้มีอยู่ก่อนการมีประสบการณ์นั้น ก่อให้เกิดคำถามตามมาว่า ถ้าความรู้นั้นมีอยู่ก่อนประสบการณ์หรือไม่ได้มาจากช่องทางประสบการณ์ แล้วความรู้นั้นเกิดมาได้อย่างไร ในการตอบคำถามนี้ ชาวเหตุผลนิยมบางท่านอย่างเช่น เดส์การ์ตส์ เสนอว่า มนุษย์มีเนื้อหาของจิตที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด ซึ่งเขาเรียกว่า “มโนภาพที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด” (Innate Ideas) มโนภาพเหล่านี้เป็นทุนเดิมที่เรามีอยู่ก่อนการมีประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และเป็นรากฐานให้เราเข้าถึงความรู้โดยผ่านการใช้เหตุผลที่เป็นอิสระจากประสบการณ์ อย่างไรก็ตาม ที่ขณะนี้ถูกชาวประจักษ์นิยมอย่างจอห์น ล็อกโต้แย้งว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “มโนภาพที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด” นั้น ไม่ได้มีอยู่จริง มนุษย์เราเกิดมาพร้อมกับความว่างเปล่า เหมือนกระดาษขาวที่ว่างเปล่าจากตัวหนังสือหรือรอยขีดเขียนใด ๆ ต่อมาเมื่อเรามีประสบการณ์หรือรับรู้โลกภายนอกผ่านประสาทสัมผัสทั้ง ๕ จึงทำให้มีภาพพิมพ์ใจหรือรอยประทับเกิดขึ้นในใจเรา ดังนั้น สิ่งที่เราเรียกว่า “มโนภาพที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด” นั้น แท้จริงแล้วก็คือภาพพิมพ์ใจที่เกิดจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ นั่นเอง เฉากซ์รอยเขียนตัวอักษรที่เกิดขึ้นภายหลังการมีกระดาษขาว^๕

ปฏิฐานนิยม กับ ปราบกฏการณ์วิทยา

วิธีการแสวงหาความรู้เชิงปริมาณ ซึ่งมีการชั่ง ตวง วัดข้อมูลออกมาเป็นตัวเลขทางคณิตศาสตร์ ได้รับการยอมรับอย่างมากในวงการวิทยาศาสตร์ ถึงขนาดมีนักวิชาการบางท่านมองว่า คณิตศาสตร์เป็นราชินีแห่งศาสตร์ทั้งปวง หากไม่มีคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์อย่างฟิสิกส์ เคมี และชีววิทยา ก็คงไม่เจริญก้าวหน้าไกลเหมือนเช่นทุกวันนี้ วิธีการเชิงปริมาณไม่ค่อยมีปัญหาสำหรับวงการวิทยาศาสตร์ เพราะสิ่งที่ถูกศึกษาเป็นเรื่องของโลกธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ จึงมีความแน่นอน และนิ่งพอดีจะชั่งตวงวัดในเชิงตัวเลขหรือเชิงปริมาณได้ แต่ในวงการศาสตร์สายอื่นอย่างเช่น “สังคมศาสตร์” ยังมีข้อถกเถียงกันมากกว่า วิธีการเชิงปริมาณนั้นมีความเหมาะสมที่จะนำมาใช้ศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมของมนุษย์หรือไม่ เนื่องจากสังคมมนุษย์เต็มไปด้วยความสลับซับซ้อนและมีความผันผวนเปลี่ยนแปลงเกินกว่าที่จะชั่ง ตวง วัดเป็นตัวเลขได้เหมือนโลกธรรมชาติ นอกจากนั้น สังคมมนุษย์ยังเต็มไปด้วยเรื่อง “คุณค่า” (values) ต่าง ๆ มากมาย เช่น อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด ค่านิยม

^๕ R.S. Woolhouse, “The Empiricists”, pp. 74-161.

ความเชื่อ เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันวิธีการเชิงปริมาณกลับเป็นวิธีการที่พยายามทำตนให้ปลอดจากเรื่อง “คุณค่า” (value-free) โดยหวังว่าการทำเช่นนี้จะทำให้เข้าค้นพบความจริงทางสังคมแบบวัตถุวิสัย เหมือนอย่างที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบกฎธรรมชาติ

จากข้อถกเถียงดังกล่าวมานี้เป็นที่มาของวิธีการแสวงหาความรู้ทางสังคมศาสตร์ ๒ แบบ ซึ่งมีรากฐานมาจากวิธีคิดหรือกระบวนทัศน์ที่แตกต่างกันระหว่าง

ก) **วิธีการเชิงปริมาณ** ที่ตั้งอยู่บนฐานวิธีคิดแบบ “ปฏิฐานนิยม” (positivism)

ข) **วิธีการเชิงคุณภาพ** ที่ตั้งอยู่บนฐานวิธีคิดแบบ “ปรากฏการณ์นิยม” (phenomenology) หรือบางครั้งก็เรียกว่า ระหว่าง “ปฏิฐานนิยม กับ ปฏิเสธปฏิฐานนิยม” (positivism vs anti-positivism) บ้าง ระหว่าง “ปฏิฐานนิยม กับ หลังปฏิฐานนิยม” (positivism vs post-positivism) บ้าง ระหว่าง “ปฏิฐานนิยม กับ การสร้างของสังคม” (positivism vs constructionism) บ้าง ระหว่าง “ปฏิฐานนิยม กับ การตีความ” (positivism vs interpretivism) บ้าง หรือระหว่าง “วัตถุวิสัยนิยม กับ อัตวิสัยนิยม” (objectivism vs subjectivism) บ้าง

๑. สำนักปฏิฐานนิยม

กล่าวได้ว่า ปรัชญาสำนักปฏิฐานนิยมนั้นได้รับอิทธิพลอย่างมากจากแนวคิดของสำนักประจักษ์นิยมดังกล่าว จุดสนใจของนักคิดสายปฏิฐานนิยมในยุคเริ่มต้นอย่าง แซงต์ ซิมอง (Henri de Saint-Simon, ค.ศ. ๑๗๖๐-๑๘๒๕) และออกุสต์ กองต์ (August Conte, ค.ศ. ๑๗๙๘-๑๘๕๗) จึงมุ่งไปที่การปฏิรูปสังคม (social reform) ให้เป็นสังคมที่ทันสมัยและมีเหตุผล โดยการประยุกต์เอาวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่กำลังมีอิทธิพลอย่างมากในยุคนั้นมาใช้ในการปฏิรูปและศึกษาสังคมมนุษย์ กล่าวอีกนัยหนึ่ง จุดสนใจของนักคิดสายปฏิฐานนิยมยุคเริ่มต้นก็คือการสร้างสังคมมนุษย์ให้เป็นสังคมวิทยาศาสตร์นั่นเอง

คำว่า “ปฏิฐานนิยม” นั้นถูกนำมาใช้ครั้งแรกในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ โดย ออกุสต์ กองต์ ผู้ให้กำเนิดสาขาวิชา “สังคมวิทยา” (sociology) ดังจะเห็นได้จากผลงานหนังสือของเขาที่ชื่อว่า “A General View of Positivism” (ทัศนะทั่วไปเกี่ยวกับปฏิฐานนิยม) กองต์เสนอว่า สังคมมนุษย์มีความเจริญก้าวหน้าที่สูงขึ้นโดยลำดับเหมือนขั้นบันได เรียกว่า “กฎบันไดสามขั้น (law of three stages) ขั้นแรกเรียกว่า “ขั้นเทววิทยา” (theological stage) หมายถึง ขั้นของสังคมมนุษย์ยุคดั้งเดิมที่เชื่อในเรื่องอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติ เชื่อเทพเจ้า และเชื่อว่าปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในโลกธรรมชาติ เช่น ฝนตก พายุร้อน แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด การโคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ เป็นต้น เกิดจากการดลบันดาลของเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ ขั้นที่สองเรียกว่า “ขั้นอภิปรัชญา” (metaphysical stage) หมายถึง ขั้นที่สังคมมนุษย์ได้พัฒนาระดับขั้นขึ้นมาจากขั้นจินตนาการ (imagination) หรือขั้นขาดเหตุผล (ขั้นเทววิทยา) มาสู่ขั้นที่มีเหตุผล และขั้นที่สามเรียกว่า “ขั้นปฏิฐานนิยม” (positive stage)

หรือเรียกอีกอย่างว่า “ขั้นวิทยาศาสตร์” (scientific stage) หมายถึง ขั้นที่สังคมมนุษย์มีวิธีคิดและการแสวงหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์โดยผ่านการสังเกตและการทดลอง เชื่อว่า ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ หาใช่มาจากอำนาจลึกลับของเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่^๖

จากแนวคิดเรื่องกฎบันไดสามขั้น จะเห็นว่า สุดท้ายแล้วสังคมมนุษย์ในทัศนะของออกุสต์ กองต์ จะพัฒนาเข้าสู่สังคมแบบวิทยาศาสตร์ที่ยึดหลักแห่งความเป็นเหตุเป็นผลตามกฎธรรมชาติ (causality) ความรู้ทุกอย่างได้มาจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ โดยผ่านการสังเกตและการทดลอง ไม่ใช่ได้มาจากจินตนาการตามแบบสังคมขั้น ๑ และจากการนึกคิดเอาด้วยเหตุผลตามแบบสังคมขั้นที่ ๒

๒. สำนักปรากฏการณ์วิทยา (phenomenology)

ปรากฏการณ์นิยม เป็นปรัชญาอีกสำนักหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อวิธีการแสวงหาความรู้ในรูปแบบงานวิจัยในโลกปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่พยายามศึกษาสังคมมนุษย์แบบองค์รวม ให้ความสำคัญกับเรื่อง “คุณค่า” (values) ในสังคมมนุษย์ เช่น ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ประเพณีวัฒนธรรม เป็นต้น ไม่พยายามแบ่งแยกระหว่างผู้ศึกษา กับ สังคมที่ถูกศึกษาออกจากกัน และสามารถยอมรับความจริงทางสังคมแบบอัตวิสัยได้ ซึ่งแตกต่างจากสำนักปฏิฐานนิยมที่พยายามศึกษาสังคมมนุษย์ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ โดยพยายามแบ่งแยกระหว่างผู้ศึกษา กับ สังคมที่ถูกศึกษาออกจากกัน และพยายามเข้าถึงความจริงทางสังคมแบบวัตถุวิสัยที่ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องคุณค่า (values) เป็นต้น โดยนัยนี้ ปรัชญาสำนักปรากฏการณ์วิทยาจึงไปกันได้ดีกับวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ

ตามแนวคิดของ เอ็ดมุนด์ ฮูสเซิร์ล (Edmund Husserl, ค.ศ. ๑๘๕๙-๑๙๓๘) นักปรัชญาชาวเยอรมัน ผู้ได้ชื่อว่าเป็นบิดาผู้ให้กำเนิดสำนักปรากฏการณ์วิทยายึดหลักว่า “ความจริงก็คือวัตถุและเหตุการณ์ตามที่มนุษย์ได้รับรู้หรือเข้าใจภายในจิตใจของพวกเขา หาใช่สิ่งที่เป็นอิสระจากจิตใจของมนุษย์ไม่” หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ปรากฏการณ์วิทยาคือการศึกษาระบบการรับรู้ทางจิต (conscious experience) โดยผ่านมุมมองของบุคคลที่ ๑ หรือผ่านมุมมองของผู้เป็นเจ้าของประสบการณ์นั่นเอง เรียกว่า ๆ ว่า ผู้ศึกษาก็คือตัวเรา และสิ่งที่ถูกศึกษาก็คือประสบการณ์หรือการรับรู้โลกที่เกิดขึ้นภายในจิตของเรา ทั้งสองส่วนนี้ไม่ได้ตัดขาดออกจากกัน^๗

มองในแง่การวิจัย ชาวปรากฏการณ์วิทยาเชื่อว่า ปรากฏการณ์ทางสังคมมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงหรือมีความเป็นพลวัตสูง ดังนั้น การเข้าใจปรากฏการณ์ ไม่สามารถทำได้โดยการแจกแจงเป็นตัวเลข ความเชื่อนี้ทำให้เกิดระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มปรากฏการณ์วิทยายึดจุดยืนที่ว่า ความจริงทางสังคมมนุษย์เป็นเพียงสิ่งสมมติหรือสิ่งที่สังคมมนุษย์ร่วมกันสร้างขึ้น (socially constructed)

^๖ Michael Singer, *The Legacy of Positivism*, (New York: Palgrave Macmillan, 2005), pp. 11-15.

^๗ Gabriella Farina, “Some reflections on the phenomenological method”, in *The Official Journal of Crossing Dialogues*, Volume 7, Issue 2 (December 2014): 50-62.

การศึกษาสังคมมนุษย์ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อค้นหาความจริงแบบวัตถุวิสัยหรือกฎทางสังคมที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ทางสังคม หากแต่เพื่อค้นหาสิ่งที่เรียกว่า “ความหมาย” (meanings) อันเกิดจากการกระทำระหว่างกันระหว่างมวลสมาชิกในสังคม (social interaction) ดังนั้น ความจริงทางสังคมจึงไม่มีลักษณะที่แน่นอนตายตัวหรือเป็นอมตะแบบวัตถุวิสัย (objectivity) หากแต่มีลักษณะเป็นแบบอัตวิสัย (subjectivity) สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพแวดล้อมทางสังคมและยุคสมัย

กล่าวโดยสรุป สิ่งที่ปรัชญาสำนักปรากฏการณ์วิทยาสนใจศึกษา ก็คือโลกแห่งชีวิตของมนุษย์ (life-world) โลกแห่งประสบการณ์จากการใช้ชีวิต (lived experience) หรือโลกตามที่มนุษย์ได้รับรู้ ได้มีประสบการณ์ ได้ตีความ ได้ให้ความหมาย เป็นต้น โลกแบบนี้ต่างหากคือสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ในชีวิตจริงของมนุษย์ หากโลกแบบวัตถุวิสัยที่อยู่นอกตัวมนุษย์ (out there) อย่างที่ชาวปฏิฐานนิยมสนใจศึกษาไม่

เชิงปริมาณ กับ เชิงคุณภาพ

การแสวงหาความรู้ในโลกปัจจุบันที่เรียกกันว่า “ระเบียบวิธีวิจัย” (research methodology) หรือที่เรียกในวงการปรัชญาว่า “ญาณวิทยา” (epistemology) นั้น ต้องยอมรับความจริงว่าวิธีการที่ได้รับการยอมรับมาอย่างยาวนานและมากที่สุดก็คือวิธีการเชิงปริมาณ (quantitative) ยิ่งวงการวิทยาศาสตร์ประสบความสำเร็จในการค้นพบความรู้ใหม่ๆ มากเท่าใด ก็ยิ่งช่วยเน้นย้ำความน่าเชื่อถือของวิธีการเชิงปริมาณมากขึ้นเท่านั้น ไม่ต้องคู่อื่นไกลเลย ชีวิตประจำวันของเราตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงเข้านอน ส่วนใหญ่ก็วนเวียนอยู่กับเรื่องเชิงปริมาณ เช่น การดูเวลาก่อนออกไปทำงาน การจ่ายค่าอาหาร การจ่ายค่าน้ำมัน การจ่ายค่ารถเมล์ การดูตารางหุ้น การกดเลขช่องรายการทีวี ล้วนเป็นเรื่องเชิงปริมาณทั้งสิ้น

การแสวงหาความรู้ด้วยวิธีการเชิงปริมาณของวงการวิทยาศาสตร์ประสบความสำเร็จมากจนถึงขนาดศาสตร์สาย “สังคมศาสตร์” (Social Sciences) เช่น เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา เป็นต้น ต้องการประสบความสำเร็จอย่างนั้นบ้าง จึงพยายามเลียนแบบด้วยการนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (scientific method) หรือวิธีการเชิงปริมาณมาใช้ในการแสวงหาความรู้ ดังจะเห็นได้จากเนื้อหาของวิชาเศรษฐศาสตร์ที่เต็มไปด้วยเรื่องของตัวเลข หรือการวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่ใช้วิธีการแจกแบบสอบถาม เป็นต้น ซึ่งก็คือความพยายามที่จะแปลงข้อมูลทางสังคม (เช่น ความคิดเห็นของคน) ให้เป็นเรื่องที่สามารถวัดออกมาเป็นตัวเลขได้นั่นเอง

วงการวิทยาศาสตร์นั้นค่อนข้างชัดเจนในวิธีการแสวงหาความรู้ นั่นคือ วิธีการเชิงปริมาณ แต่วงการศาสตร์สายอื่นอย่าง “สังคมศาสตร์” มีข้อวิวาทะและข้อถกเถียงอย่างมากว่า วิธีการเชิงปริมาณแบบวิทยาศาสตร์เหมาะสมแล้วหรือที่จะนำมาใช้ศึกษาสังคมมนุษย์ที่เต็มไปด้วยความสลับซับซ้อน?

เบื้องหลังความเป็นไปในสังคมมนุษย์มีกฎอะไรบางอย่าง (social rules/forces) ซ่อนอยู่เบื้องหลัง รอคอยให้เราค้นพบเหมือนที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบกฎธรรมชาติจริงหรือ? เราสามารถค้นหาความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ (causal relation) หรือหาความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล (cause and effect) ที่อยู่เบื้องหลังความเป็นไปในสังคมมนุษย์เหมือนที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบกฎธรรมชาติจริงหรือ? ข้อเสนอหรือข้อคำถามแบบไม่เชื่อมั่นในวิธีการเชิงปริมาณทำนองนี้นั่นเองที่นำไปสู่การเกิดวิธีการแสวงหาความรู้แบบใหม่ที่ไม่ต้องพึ่งพาเรื่องตัวเลข นั่นคือ “วิธีการเชิงคุณภาพ” (qualitative method)

สรุป

จากที่ผู้เขียนกล่าวมาข้างต้นว่า วิธีการแสวงหาความรู้เชิงปริมาณ ซึ่งมีการชั่ง ตวง วัดข้อมูล ออกมาเป็นตัวเลขทางคณิตศาสตร์ (quantification) ได้รับการยอมรับอย่างมากในวงการ วิทยาศาสตร์ ถึงขนาดมีนักวิชาการบางท่านมองว่า คณิตศาสตร์เป็นราชินีแห่งศาสตร์ทั้งปวง (the queen of all sciences) หากไม่มีคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์อย่างฟิสิกส์ เคมี และชีววิทยา ก็คงไม่เจริญก้าวหน้า เหมือนเช่นทุกวันนี้ ถือว่าวิธีการเชิงปริมาณไม่ค่อยมีปัญหาสำหรับวงการวิทยาศาสตร์ เพราะสิ่งที่ ถูกศึกษาเป็นเรื่องของโลกธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ (natural phenomena) จึงมีความแน่นอนและนิ่งพอที่จะชั่ง ตวง วัดในเชิงตัวเลขหรือเชิงปริมาณได้

อย่างไรก็ตาม ในวงการศาสตร์สายอื่นอย่าง “สังคมศาสตร์” (social sciences) ยังมีข้อ ถกเถียงกันมากกว่าวิธีการเชิงปริมาณนั้นมีความเหมาะสมที่จะนำมาใช้ศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม ของมนุษย์ (social phenomena) หรือไม่ เนื่องจากสังคมมนุษย์เต็มไปด้วยความสลับซับซ้อนและ มีความผันผวนเปลี่ยนแปลงเกินกว่าที่จะชั่ง ตวง วัดเป็นตัวเลขได้เหมือนโลกธรรมชาติ นอกจากนั้น สังคมมนุษย์ยังเต็มไปด้วยเรื่อง “คุณค่า” (values) ต่างๆ มากมาย เช่น อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด ค่านิยม ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น ในขณะที่เดียวกัน วิธีการเชิงปริมาณกลับเป็น วิธีการที่พยายามทำตนให้ปลอดจากเรื่อง “คุณค่า” (value-free) โดยหวังว่าการทำเช่นนี้จะทำให้เข้า ค้นพบความจริงทางสังคมแบบ “วัตถุวิสัย” (objectivity) เหมือนอย่างที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบกฎ ธรรมชาติ

จากข้อถกเถียงดังกล่าวมานี้เป็นที่มาของวิธีการแสวงหาความรู้ทาง สังคมศาสตร์ ๒ แบบ ซึ่งมี รากฐานมาจากวิธีคิดหรือกระบวนทัศน์ที่แตกต่างกันระหว่าง

ก) วิธีการเชิงปริมาณ (quantitative) ที่ตั้งอยู่บนฐานกระบวนทัศน์แบบ “ปฏิฐานนิยม” (positivism)

ข) วิธีการเชิงคุณภาพ (qualitative) ที่ตั้งอยู่บนฐานกระบวนทัศน์แบบ “ปฏิเสธปฏิฐานนิยม” (anti-positivism)

หรือบางครั้งก็เรียกว่า ะหว่าง “ปฏิฐานนิยม กับ ทศนะว่าด้วยการสร้างของสังคม” (positivism vs constructionism) หรือระหว่าง “วัตถุวิสัยนิยม กับ อัตวิสัยนิยม” (objectivism vs subjectivism) ไม่ว่าจะใช้คำเรียกอย่างไรก็ตาม สาระสำคัญของกระบวนทัศน์สองแบบนี้ก็คือ

ก) ความเชื่อที่ว่า เบื้องหลังปรากฏการณ์ทางสังคมมนุษย์มีความจริงแบบวัตถุวิสัย (objective reality) หรือมีกฎทางสังคม (social laws) ที่รอคอยให้นักสังคมศาสตร์ค้นพบเหมือนอย่างที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบกฎธรรมชาติ

ข) ความเชื่อที่ว่า ไม่มีความจริงแบบวัตถุ วิสัยหรือกฎทางสังคมที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ทางสังคมมนุษย์ที่รอคอยให้เราค้นพบ ความจริงเป็นเพียงสิ่งที่สังคมมนุษย์สร้างขึ้น (socially constructed) การศึกษาสังคมมนุษย์จึงไม่ใช่การค้นหาคำความจริงแบบวัตถุวิสัยหรือกฎทางสังคมที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ทางสังคม หากแต่อยู่ที่การค้นหาหรือการตีความหา “ความหมาย” (meanings) ที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ทางสังคมเท่านั้นเอง

บรรณานุกรม

- Curley, Edwin. “Rationalism” in *A Companion to Epistemology*. Ed. by Jonathan Dancy and Ernest Sosa. Oxford: Blackwell, 2000.
- Comte, August. *A General View of Positivism*. London: Cambridge University Press, 2009.
- Dreyfus (Ed.). *Husserl, Intentionality and Cognitive Science*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1982.
- Farina, Gabriella. “Some reflections on the phenomenological method”, in *The Official Journal of Crossing Dialogues*, Volume 7, Issue 2 (December 2014): 50-62.
- Honderich, Ted. (Ed). “Empiricism” in *The Oxford Companion to Philosophy*. New York: Oxford University Press, 2005.
- _____. (Ed). “Rationalism” in *The Oxford Companion to Philosophy*. New York: Oxford University Press, 2005.
- Hunter, Bruce. “Empiricism” in *A Companion to Epistemology*. Ed. by Jonathan Dancy and Ernest Sosa. Oxford: Blackwell, 2001.
- Markie, Peter J. *Rationalism*. In Edward Craig (ed.). *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, 1998.

- Maxwell, Joseph A. **Qualitative Research Design: An Interactive Approach**. 2nd ed. California: Sage Publication, 2005.
- Michael Singer. **The Legacy of Positivism**. New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- Mohanty, J. N. **Transcendental Phenomenology: An Analytic Account**. Oxford and Cambridge, Massachusetts: Basil Blackwell, 1989.
- Moran, D. **Edmund Husserl: Founder of Phenomenology**. Cambridge and Malden, Massachusetts: Polity Press, 2005.
- Moran, D. **Introduction to Phenomenology**. London and New York: Routledge, 2000.
- Nelson, Alan. (Ed). **A Companion to Rationalism**. Blackwell Publishing Ltd, 2004
- Stanford Encyclopedia of Philosophy, “Rationalism VS Empiricism”, Source <https://plato.stanford.edu/entries/rationalism-empiricism/> [November 24, 2022]
- Newman, Alex. “Rationalist Epistemology” in **A Companion to Rationalism**. Ed. by Alan Nelson. Blackwell Publishing Ltd, 2004.
- Singer, Michael. **The Legacy of Positivism**. New York: Palgrave Macmillan, 2005. Ree, Jonathan, and J. O. Urmson. “Empiricism” in **The Concise Encyclopedia of Western Philosophy**. Third edition. Oxon: Routledge, 2005.
- _____. Urmson. “Rationalism” in **The Concise Encyclopedia of Western Philosophy** Third edition. Oxon: Routledge, 2005.
- Smith, B., and Smith, D.W. (eds.). **The Cambridge Companion to Husserl**. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1995.
- Sokolowski, R. **Introduction to Phenomenology**. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2000.
- Williams, Bernard. “Rationalism” in **Encyclopedia of Philosophy**. Ed. by Donald M. Borchert. Second edition. New York: Macmillan, 2006.
- Woolhouse, R.S. “The Empiricists” in **A History of Western Philosophy**. Oxford New York : Oxford University Press, 1988.